

Т. М. Трофименко

Харківський літературний музей

**Епістолярний роман
Христі Алчевської та Олександра Покровського
в контексті українського модернізму**

Трофименко Т. М. Епістолярний роман Христі Алчевської та Олександра Покровського в контексті українського модернізму. У статті йдеться про взаємини української письменниці Христі Алчевської з викладачем Харківського університету Олександром Покровським, зафіксовані в об'ємному листуванні, що тривало чверть століття. Аналіз листів дозволяє стверджувати, що Христя Алчевська, яка у творчості так і не подолала народницької традиції, за світоглядом та способом життя належала до числа феміністично налаштованих представниць українського модернізму, чому сприяла насамперед її дружба з Ольгою Кобилянською.

Ключові слова: *фемінізм, модернізм, народництво, істерика, епістолярій.*

Трофименко Т. М. Эпистолярный роман Христы Алчевской и Александра Покровского в контексте украинского модернизма. В статье речь идет о взаимоотношениях украинской писательницы Христы Алчевской и преподавателя Харьковского университета Александра Покровского, зафиксированные в обширной переписке, которая длилась четверть века. Анализ писем позволяет утверждать, что Христя Алчевская, которая в творчестве так и не преодолела традиции народничества, мировоззренчески и образом жизни принадлежала к числу феминистически настроенных представительниц украинского модернизма, чему способствовала, в первую очередь, ее дружба с Ольгой Кобылянкой.

Ключевые слова: *феминизм, модернизм, народничество, истерика, эпистолярий.*

Trofymenko Tetiana. Epistolary affair of Khrystia Alchevska and Oleksandr Pokrovskyy in the context of Ukrainian modernism. The article reveals the relations between the Ukrainian writer Khrystia Alchevska and Oleksandr Pokrovskyy, the tutor of Kharkiv university, fixed in considerable amount of letters, sent during 25 years. Letter analysis allows us to claim that Khrystia Alchevska, who has not overcome the "populist" tradition in her writings, had the life views and the life similar to the lives of the feminists in the Ukrainian modernism - first of all due to her friendship with Olha Kobylianska.

Key words: *feminism, modernism, populism, hysteria, epistolary.*

Постать Христі Олексіївни Алчевської у вітчизняному літературознавстві не назвеш маловідомою. Інформація про поетку, громадську діячку та педагога вміщена в багатьох довідниках та енциклопедіях. Попри це, біографічні дані доволі часто відзначаються неточністю та перекрученням фактів. Причина зрозуміла — над Христею Алчевською, як і над Лесею Українкою, тяжів авторитет матері, Христини Данилівни Алчевської. Тож не дивно, що в окремих виданнях, покликаніх популяризувати представниць знаної родини, зустрічаються прикрі неточності: дослідники плутають матір і дочку, дати їхнього життя, перелік творів тощо [4:112; 5:273].

В академічному літературознавстві більшість учених, які зверталися до доробку Христі Олексіївни Алчевської, використовували замість аналізу текстів і дослідження фактів біографії стандартний набір штампів і цитат, що дозволяв змалювати образ націо-

нально свідомої, талановитої, незламної та спрагненої краси жінки-митця. Найвідомішою серед дослідників творчої спадщини Христі Алчевської лишається Лідія Ковалець (Грузинська), котра упорядкувала єдине на сьогодні комплексне видання, до якого ввійшли вірші, проза, переклади, драматичні твори, літературно-критичні праці, спогади та вибрані листи письменниці [1]. Попри беззаперечну значущість цього видання, «літературний портрет», витворений Л. Ковалець у передмові, не виходить за межі усталеного канону, адже його смисловою домінантою є переважно віддана праця Алчевської з метою «...збагачення літературно-мистецької скарбниці рідного народу» [1:5]. На сьогодні таке трактування є завузьким і поверховим.

Спроби інакшого погляду можна було сподіватися від сучасних дослідників, над якими не тяжіє ідеологічна та етична заангажованість, але, скажімо, навіть розвідки екс-

треміста від літературознавства І. Бондаря-Терещенка свідчать лише про те, що він уважно перечитав дві автобіографії Христі Алчевської, розміщені в «Творах». У своєму дослідженні «У задзеркаллі 1920–1930-х рр.» [2] літературознавець змальовує життєву драму Алчевської, котра виросла в народницькій родині, самотужки формувала в собі «українство», а в результаті вимушена була служити новій радянській владі, котрій виявилася непотрібною. Інтерпретація І. Бондаря-Терещенка, звісно, зміщує акценти в трактуванні образу письменниці, однак не вводить у науковий дискурс жодних нових даних та аналізу художніх текстів.

Такий стан досліджень доводиться визнати незадовільним, тож безумовно актуальним, на нашу думку, є звернення до матеріалів, пов'язаних із біографією Христі Алчевської, насамперед її розлогого епістолярію, що зберігається в фондах Інституту літератури НАН України і на сьогодні досліджене лише фрагментарно. У пропонованій статті ми, безперечно, не охопимо всього масиву проблем, що постають у зв'язку зі спробою розглянути життя та творчість Христі Олексіївни Алчевської в контексті українського модернізму. Об'єктом нашої уваги стане листування письменниці та її взаємини з викладачем Харківського університету Олександром Покровським, у яких, як можна констатувати зараз, вповні продовжилася традиція вітчизняного модернізму-як-фемінізму, відзначеного С. Павличко [22:69-71].

Серед дослідників тема нещасливого кохання Алчевської практично не піднімалася: радянські літературознавці, як наприклад Г. Сінько, могли й у листуванні з коханим бачити лише одне — «письменниця була непримиренним ворогом самодержавства» [23:73]. Л. Ковалець (Грузинська) надмірно поетизує цю «непросту любовну історію», послуговуючись здогадами, припущеннями та власними художніми домислами («справжні шлюби, як відомо, укладаються тільки на небесах», «гадаємо, ця любов була взаємною», «знаємо лише про факт існування цієї історії і зовсім не знаємо про її перипетії, що так і залишились у невідомості, мабуть, уже назавжди» тощо [6:186–187]). Насправді «перипетії» історії цілком можливо реконструювати за листуванням Алчевської та Покровського, що налічує понад дві тисячі одиниць зберігання.

Навіть побіжне знайомство з цими листами засвідчує, що Христя Алчевська формувалася як особистість у контексті модерністич-

ного дискурсу, що особливо позначилося на її приватних зв'язках, а не на творчості. Скажімо, у студії «Femina melancholica. Стать і культура в гендерній утопії Ольги Кобилянської» Т. Гундорова розглянула взаємини Кобилянської з Алчевською як популярний для зламу століть вияв жіночої любові-дружби: «...Кобилянська «справді любила» і Густу Кохановську, і Лесю Українку, і Христю Алчевську. ...Той тип жіночої дружби, який культивувала Кобилянська, був подібним до жіночого платонічного роману, де духовна й емоційна близькість мала еротичне забарвлення. ...Це своєрідна форма самозахисту жінок в патріархальному світі, де їй далі домінували структури чоловічої культури і чоловічої свідомості» [3:67–68]. Для Алчевської Кобилянська протягом усього свідомого життя була об'єктом ніжної дружби, зразком у творчості, конфіденткою та старшою товаришкою. За її прикладом вона підсвідомо спроектувала й власну долю: формально «стара діва», яка не може одружитися зі своїм обранцем і тому концентрується на літературній творчості.

Для Ольги Кобилянської таким чоловіком був письменник Осип Маковей (історію їхніх взаємин блискуче дослідив М. Павлишин [21]). Закохана Кобилянська витратила багато зусиль, аби привернути серце чоловіка на свій бік: від оспівування в коханні до пропозиції «просто» жити разом із метою економії, що на той час, безперечно, було виявом неабиякої гендерної рішучості і водночас виявляло гіперемоційну, істеричну вдачу жінки. Повсякчас переконуючи Маковея, що вона не є лише «якоюсь «кандидаткою» на віддання», Кобилянська мало не наступним листом кидає звинувачення в тому, що її кохання було зневажене: «Я знаю: ніхто не перевершить любов мою. Ви мене о ній не просили. Але вона сама зішла звідкись на мене. ... Пане Маковей, вона віє від мене смертю. Ви є сильні, трутьте її!» [цит. за: 21:191]. Проте весь час їхній взаємин чоловік лишався на незмінних позиціях: з його боку до Кобилянської існувало почуття дружби й пошани, а все інше, чого вона бажала, було витвором її фантазії [детальніше див. 21:171–227]. Христя Алчевська повторила шлях своєї старшої подруги з точністю до деталей, проте з однією відмінністю: вона намагалася завоювати свого обранця не 11-ть, а понад 25 років.

Олександр Михайлович Покровський був приват-доцентом Харківського університету по кафедрі географії та етнографії. Уся на сьогодні відома про нього інформація вміще-

на в «Біографічному словнику професорів і викладачів» 1908 р. [24]. Покровський народився 1868 р. у с. Мідянах Симбірської губернії, переїхав до Санкт-Петербургу, потім — до Києва, де закінчив університет. Тривалий час жив та працював у Європі [24:207–208]. Повертаючись до Російської імперії, Олександр Покровський навіть не підозрював, що доля зведе його з дочкою харківського промисловця та банкіра, українською поеткою Христею Алчевською (пізніше у листах вона вказуватиме час їхнього знайомства — 1900 р.).

Особисто для Алчевської та для її родини цей час був надзвичайно насиченим: Христю, гімназистку VII класу, забрали з жіночої гімназії в Харкові через те, що їй «не давалась математика», над якою вона «так трудилася, що нервово перевтомилася й захворіла» [1:434] і відправили навчатися до Парижу. За рік її батько, Олексій Алчевський, через фінансові неприємності покінчить життя самогубством. 1902 р. Христя завершить освіту на тимчасових учительських курсах у Парижі, повернеться до Харкова і почне викладати в гімназії, друкуватися в літературно-мистецьких альманахах, брати участь у суспільному та культурному житті і — намагатися втілити свою мрію про кохання.

Перебіг роману Христі Алчевської з Олександром Покровським можна реконструювати з їхнього листування, із листів до Ольги Кобилянської та інших джерел. Відгомін почуттів Алчевської звучить і в її творах, насамперед — у поезії. Вірші, адресовані «До П.», сповнені різких контрастів, характерних для раннього українського модернізму риторичних вигуків і декларацій, відмови від особистого щастя на користь суспільної боротьби: *«Ні, місяцю, не сяй! не збуджуй ясних мрій! Мені вже не гаразд співати про квітки... Ні, весно, не цвіти! не збуджуй поривань! До щастя більш не клич химерну рабу... Залиште, мрії й сни, мене на самоті! То гріх — тоді кохатъ, як поруч хтось кона...»* [1:51].

Попри те, що у творчості Христя Алчевська так і не вийшла за межі народницької школи, у житті вона була людиною цілком європейського, модерного складу: навчалася й часто перебувала за кордоном, жила в Петербурзі та Царському Селі, надихалася не лише культурними подіями на кшталт встановлення пам'ятника Іванові Котляревському в Полтаві, а й театральними новинками, світськими плітками та знайомствами. Модерно-

му світосприйняттю зламу ХІХ–ХХ ст. відповідала її меланхолійна вдача, прагнення витворити ідеал і все життя служити йому, коливання між крайнощами тощо.

1905 р. Христя Алчевська пише до Кобилянської: *«Якось не так складається все, як могло би ся скласти... Щодо особистого життя, то немає молодого запалу в мене до того, щоб «ковалем долі бути», та й усі почування якісь підломлені, мов віти плакучі додолю спускаються...»* [8]. Ще за 5 років вона, здається, вичерпно розкриває причини свого «нещастя»: *«Бачте, в Росії є закон, що той, хто має божевільну дружину, не може вже вдруге одружитися... Мевочка ж Ваша, хоч і не обстоює міщанської моралі, що каже жити шлюбним подружжям, а проте вільно кохати не може (через погляди своєї матері й ще інші причини). От і зосталась вона самітня над морем, що перелітала...»* [9].

Наскільки це красиве пояснення ситуації в душі «Джен Ейр» відповідало дійсності, наразі не встановлено. Листи від Олександра Покровського дають підстави стверджувати, що на початку взаємин він дуже тепло ставився до Алчевської, охоче підтримував «рольову гру»: в одних листах респонденти називають одне одного Мася, Шуша і Пуфка, а в інших — Лисеня («Лисенок») та Сов. Вони часто бачаться (у Харкові, за кордоном, на відпочинку в Криму), Алчевська пише до Масі майже щодня. Ці взаємини очевидно не є таємною пристрастю, прихованою від родини чи оточення. Здається, саме цього Алчевській якраз і було замало — вона потребувала (або переконувала себе в тому, що потребувала) абсолютної відданості, на яку Покровський, як ризикнемо припустити, у принципі не був здатним.

Провідні мотиви його листів у «дореволюційний» період — «скука» і «тоска»: *«ничого я не делаю во дворе и не думаю»* [10], *«голова моя совершенно отказывается работать и нервы разбиты до ужаса»* [11] тощо. Після революції Покровський, як можна зрозуміти з листів, продовжував працювати в університеті — пожевтневі події та громадянська війна, здається, мало заторкнули перебіг його життя. 7 липня 1918 р. він пише Алчевській, що з ним усе добре *«и довольно хорошо работается»* [12]. Він їздить читати лекції в Гути (вірогідно, на Гутянський цукровий завод), що сприймає як відпочинок: *«сосны, дубы, лось, погода предивная, в лесу тихо»* [13]. Від 1918 до 1925 року в кореспон-

нденції Покровського — значна лакуна, але дві останні картки змістом також не дивують: чоловік описує поточні події та зазначає, що йому, як і раніше, «*ничего не хочется делать*» [14].

У порівнянні з Покровським Алчевська у своїх листах більш емоційна і вимоглива, хоча це й не заважає їй щоденно інформувати Шушу про події власного та культурного життя. Він же, здається, був не проти приємного спілкування, однак не прагнув нічого більшого. Головні пристрасті розгораються наприкінці 1920-х років, коли Алчевська досягає зрілого, а Покровський — похилого віку. За той час, доки тривав їхній епістолярний роман, були зруйновані всі старі цінності й життєвий лад, родина Алчевських зубожіла, проте одне лишалося незмінним: почуття Христі до Олександра та його вперте небажання рішучо розв'язувати справу.

Вочевидь, у цей час Алчевська зрештою усвідомлює, що не можна вічно пояснювати «холодність» Масі наявністю хворої дружини. Вона знов і знову задає в листах риторичні запитання: «*Вы были для меня всем. Но чем я-то для Вас была???*» [15]. Як і Кобилянська, вона в одному листі звинувачує об'єкт свого кохання, а в наступному — уже шукає шляхів примирення: «*Мой безконечно дорогой Маша. Вы замолчали после моего отчаянного письма, и я беспокоюсь и не знаю, что подумать... Пожалуйста, не молчите!..*» [16]. Не зустрічаючи з боку Покровського належної пристрасті, вона постійно картає його за мовчанку: «*Вы заслуживаете огромнейшего «нагоняя»: сегодня 5-ое, а ваша последняя открытка от 25-го! Получилась она 28-го. Ну, а что же это Вы с 28-го по 5-ое, т.е. неделю держите меня безо всякого реагирования, например, на такое длинное письмо мое, как о лекции Николая Пав[ловича] по поводу Пушкина?!*» [17].

Коли освідчення та сцени не діяли, Алчевська вдавалася до інших засобів — наприклад, намагалася викликати ревності. Цілком у дусі того часу Пуфка натякає на можливість зв'язку з жінкою: «*...Я познакомилась с некоей Таней Корвинг-Круковской (27 лет), знающей в оригинале санскрит и бенгальский язык... Сама же Таня читала нам вслух по-бенгальски. Но дело не в этом, а в том, что это восхитительная девушка с огромными серыми глазами, и я ее ангажировала на той неделе на прогулку в Павловск. ...А Таня — одно из моих маленьких новых увлечений!..*» [17].

Що ж до чоловіків, то згадки про них досить часто зринають у листах Алчевської, однак нікому з них вона не відповіла взаємністю, адже її серце було віддане Масі. Особливо звертає на себе увагу постать французького письменника-комуніста Анрі Барбюса, чий виступ Христия почула восени 1927 р. Харкові в Будинку літератури ім. Василя Блакитного. Між ними зав'язалося листування, однак особистої зустрічі Алчевська не прагла: «*...встречаться с Барбюсом я не хочу и избегаю его по двум причинам: 1) не хочу со своей внешностью ему показываться (некрасивой) 2) не хочу показывать ему хотя бы и невольно (а меня по лицу всю всегда насквозь видят) своего тяготения к его авторским свойствам!.. ...Зачем же мне свиданием с ним было бы разстраивать иллюзию наслаждения перепиской между ним и мною, в то время как он мож[ет] быть меня себе представляет (не зная) привлекательной и интересной, а я — такое чучело?!.....*» [18]. Таке критичне ставлення до власної зовнішності є, на нашу думку, зворотним боком нарцисизму, який Т. Гундорова констатувала в жіночій модерній прозі: на тлі вродливих та пасіонарних героїнь письменниці гостро відчуває свою недосконалість. Вона пояснює охолодження стосунків із Покровським власним старінням: «*А теперь я и вовсе (с 1905 года!!!) для Вас умерла ..... А я Вам скажу откровенно: только потому умерла, что утратила молодость... Вам кроме нее ничего никогда не нужно было!.. Раз ее нет, то и все Ваше отношение пошло насмарку...*» [19]. Прикметно, що пише це Алчевська 1928 р., отож, «помирала» вона для Масі доволі тривалий час.

Однак його терпець, як можна судити з листів, урвався 1929 р. Не знаємо, як і чому Покровський, котрому на той час був 61 рік, спромігся наважитися на рішучу розмову, але Алчевська була обурена. Як колись Кобилянська Маковію, вона пригадує Масі його небажання «*когда-либо сблизиться так, чтобы быть вместе (на одной квартире)*» і нарікає, що кохання без відповіді не давало їй «*искать выхода из морального и физического одиночества моего всю жизнь*». «*И вдруг оказывается, что морально это Вас ни к чему не обязывает... Да, конечно, пожалуй! Раз Вы — не любите, то какое Вам дело, что кто-то Вас любит?! Но почему Вы не заявили мне этого 30 лет назад???* Или Вы заявляли, да я не желала понимать... Не вспомню!..» [20], — із чисто жіночою логікою констатує Алчевська.

Невідомо, скільки ще тривала агонія цих стосунків: у подальших листах Алчевська погрожує самогубством, ревнує та шантажує Покровського. Безперечно, істерика — ще один неунікний компонент жіночого модерного світосприйняття — пояснюється тут внутрішнім дискомфортом: як емансипантка Алчевська декларувала заперечення патріархальної моделі стосунків, але водночас не могла прийняти відмови в одруженні або хоча би «вільних» стосунках, повторюючи модель поведінки Ольги Кобилянської.

Наразі не знаємо, яким був кінець життя Олександра Покровського, чи живі його нащадки. Що ж до Христі Алчевської, то в ті роки, коли кохання її життя було розбите, велося письменниці скрутно, коштів на життя бракувало і 1931 р. вона померла від серцевого нападу.

Багатющий архів письменниці, поза сумнівом, вартий усебічного й детального подальшого вивчення. Так само заслуговує на окрему студію й діяльність Олександра Покровського, викладача Харківського університету. Що ж до їхнього епістолярного роману, то він, як ми намагалися довести, геть не може розглядатися як «поетична казка» нездійсненого кохання, навпаки: це глибоко симптоматичне для свого часу явище, що ілюструє зміни людської та суспільної свідомості в умовах зламу старих парадигм. Можна стверджувати, що у своєму самозреченому, алогічному та істеричному коханні письменниця розкрилася як митець значно глибше та виразніше, аніж у літературних творах. Листування між Христею Алчевською та Олександром Покровським так само заслуговує на вивчення та публікацію, як і, приміром, листування Михайла Коцюбинського з Олександрою Аплаксіною [7].

Література

1. Алчевська Х. Твори / Христя Алчевська : упор., передмова та примітки Л. М. Грузинської. — К. : Дніпро, 1990. — 558 с.
2. Бондар-Терещенко І. У задзеркаллі 1910–30-х років / Ігор Бондар-Терещенко. — К. : Темпора, 2009. — 519 с.
3. Гундорова Т. *Femina melancholica*. Стаття і культура в гендерній утопії Ольги Кобилянської / Тамара Гундорова. — К. : Критика, 2002. — 271 с. Серія «Критичні студії». Вип. 2.
4. Жадько В. Український некрополь : історичний науковий довідник / Віктор Жадько. — К., 2005. — 351 с.
5. Жванко Л. М. Краєзнавство Слобожанщини : навч. посіб. / Л. М. Жванко ; МОНМС України, Харк. нац. акад. міськ. госп-ва. — Х. : Монограф, 2011. — 383 с.
6. Ковалець (Грузинська) Л. Любов як щастя і страждання Христі Алчевської (До 120-ліття рід дня народження письменниці) / Лідія Ковалець (Грузинська) // Березіль. — 2002. — № 3–4. — С. 185–188.
7. Коцюбинський М. Листи до Олександри Аплаксіної / Михайло Коцюбинський. — К. : Критика, 2008. — 639 с.
8. Лист від Х. Алчевської до О. Кобилянської. 21.09.1905 // ІЛ. — Ф. 14. — № 691.
9. Лист від Х. Алчевської до О. Кобилянської. 18.03.1910 // ІЛ. — Ф. 14. — № 713.
10. Лист від О. Покровського до Х. Алчевської. 11.07.1914 // ІЛ. — Ф. 36. — № 2605.
11. Лист від О. Покровського до Х. Алчевської. 10. 03. 1915// ІЛ. — Ф. 36. — № 2610.
12. Лист від О. Покровського до Х. Алчевської. 07. 07. 1918 // ІЛ. — Ф. 36. — № 2628.
13. Лист від О. Покровського до Х. Алчевської. 14. 07. 1918 // ІЛ. — Ф. 36. — № 2631.
14. Лист від О. Покровського до Х. Алчевської. 17.05.1925 // ІЛ. — Ф. 36. — № 2634.
15. Лист від Х. Алчевської до О. Покровського. 15.06.1927 // ІЛ. — Ф. 36. — № 1400.
16. Лист від Х. Алчевської до О. Покровського. 21.06.1927 // ІЛ. — Ф. 36. — № 1401.
17. Лист від Х. Алчевської до О. Покровського. 05.07.1927 // ІЛ. — Ф. 36. — № 1403.
18. Лист від Х. Алчевської до О. Покровського. 24.07.1927 // ІЛ. — Ф. 36. — № 1405.
19. Лист від Х. Алчевської до О. Покровського. 31.07.1928 // ІЛ. — Ф. 36. — № 1413.
20. Лист від Х. Алчевської до О. Покровського. 09.02.1929 // ІЛ. — Ф. 36. — № 1417.
21. Павлишин М. Ольга Кобилянська: прочитання / Марко Павлишин. — Х. : «Акта», б. р. — 357 с.
22. Павличко С. Дискурс модернізму в українській літературі / Соломія Павличко. — 2-ге вид., перероб. і доп. — К. : Либідь, 1999. — 447 с.

23. Сінько Г. По сторінках архіву Христини Олексіївни Алчевської / Г. Сінько // Радянське літературознавство. — 1970. — № 2. — С. 68–74.

24. Физико-математический факультет Харьковского университета за первые сто лет его существования (1805–1905) : I. История факультета. II. Очерки отдельных кафедр. III. Биографический словарь профессоров и преподавателей / под ред. проф. И. П. Осипова, Д. И. Багалея. — Х. : Изд. Харьк. ун-та, 1908. — IV, 357, 248, XIV с.